

ΓΙΑΝΝΗΣ ΖΑΪΜΑΚΗΣ – ΕΛΕΝΗ ΦΟΥΡΝΑΡΑΚΗ

Εισαγωγή

Η έκδοση ενός τόμου όπου άνδρες και γυναίκες κοινωνικοί επιστήμονες από διαφορετικές πειθαρχίες καταθέτουν πρωτότυπες έρευνες γύρω από το παρελθόν και το παρόν των αθλητικών πρακτικών και *επιλέγουν τον αθλητισμό ως προνομιακό πεδίο για να κατανοήσουν τη σύγχρονη κοινωνία*, και μάλιστα με έμφαση στην Ελλάδα, δεν είναι τόσο αυτονόητο εγχείρημα. Αποκλίνει από τον «κανόνα», στο βαθμό που ακόμα μέχρι σήμερα στη χώρα μας η ερευνητική ενασχόληση με τον αθλητισμό είναι μάλλον σπάνια και αμφιλεγόμενου κύρους στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, ενώ αποτελεί διακριτικό γνώρισμα των επαγγελματιών του ίδιου του αθλητικού πεδίου και ευρύτερα των σπουδών φυσικής αγωγής. Του λόγου το αληθές αποτυπώνει άλλωστε το γεγονός ότι είναι λιγιστές οι πρωτότυπες ελληνικές εκδόσεις (που δεν είναι, δηλαδή, μεταφράσεις) σε αυτό το αντικείμενο, οι οποίες έχουν ανάλογα χαρακτηριστικά με τον παρόντα συλλογικό τόμο και μάλιστα ένα μέλημα διεπιστημονικότητας.

Η υστέρηση αυτή, ωστόσο, δεν είναι ελληνική ιδιοτυπία. Χαρακτήριζε διεθνώς τις κοινωνικές επιστήμες ως το τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα, πράγμα που μαρτυρά μια μάλλον «δύσκολη» σχέση των επιστημών αυτών με τον αθλητισμό. Με κάποιες σκέψεις για αυτό το ζήτημα θα ξεκινήσουμε την παρούσα εισαγωγή, για να εξετάσουμε κατόπιν την ιστορικότητα του σύγχρονου αθλητισμού, του «σπορ», στο πλαίσιο πάντα της σύγχρονης οπτικής της ιστορίας, της κοινωνιολογίας και γενικά των κοινωνικών επιστημών. Πρόκειται για ζητήματα που, μολονότι έχουν αναδειχθεί στη σχετική με το αντικείμενο ελληνική επιστημονική βιβλιογραφία, τόσο από εγχώριες έρευνες όσο και από μεταφράσεις ξένων έργων (βλ. ενδεικτικά Ελίας και Ντάνινγκ 1998, Κουλούρη 1997: 17-44, Κυπριανός 1998 και Vigarello 2004), παραμένουν κεντρικά για κάθε εκδοτικό εγχείρημα που, όπως ο παρών τόμος, προσδοκά να απευθυνθεί σε ένα ευρύτερο από τους ειδικούς αναγνωστικό κοινό που ενδιαφέρεται για την ιστορία και την

κοινωνιολογία των σπορ, και να συμβάλει στην ανάπτυξη τόσο της έρευνας όσο και της διδασκαλίας του αθλητισμού σε πανεπιστημιακά τμήματα κοινωνικών επιστημών. Στη συνέχεια της εισαγωγής θα περάσουμε σε μια σύντομη αναφορά στην κατάσταση της σχετικής με το θέμα μας έρευνας στην Ελλάδα και στην παρουσίαση των εργασιών που φιλοξενεί ο ανά χείρας τόμος.

Αθλητισμός και κοινωνικές επιστήμες, μια «δύσκολη» σχέση

Για όσους και όσες ασχολούνται ερευνητικά με το πεδίο του αθλητισμού είναι προφανής η θέση του Grant Jarvie (2012) ότι είναι αδύνατο να καταλάβεις πλήρως τη σύγχρονη κοινωνία και κουλτούρα χωρίς τη γνώση αυτού του πεδίου. Δεν είναι μόνον ότι κατοικούμε σε έναν κόσμο στον οποίο τα σπορ είναι διεθνές φαινόμενο που επηρεάζει και επηρεάζεται από την οικονομική ανάπτυξη, εκφράζει πολιτικές σκοπιμότητες και αντιπαραθέσεις, είναι μέρος της κοινωνικής και πολιτισμικής δομής διαφορετικών τοπικοτήτων, εθνοτήτων και κοινοτήτων, τμήμα της τουριστικής και της τηλεοπτικής βιομηχανίας. Ούτε μόνον ότι η σωματική άσκηση και τα σπορ συνδέονται με ποικίλα ζητήματα και προβλήματα της κοινωνικής ζωής, όπως η υγεία, η κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη, η εργατική μετανάστευση και η φτώχεια, η παραβατικότητα, η βία και, βέβαια, οι ποικίλες κοινωνικές και πολιτισμικές ταυτοποιήσεις, ιεραρχίες και ανισότητες. Είναι πάνω από όλα ότι αυτό που αποκαλούμε σήμερα «αθλητισμό» και αποδίδουμε με την αγγλική λέξη *sport* είναι καθαρό γέννημα της δυτικοευρωπαϊκής νεωτερικότητας. Είναι κοινωνικό και πολιτισμικό φαινόμενο σύμφυτο με τα περιεχόμενα που δίνουμε στη «νεωτερικότητα», είτε με αυτήν εννοούμε τον βιομηχανικό καπιταλισμό είτε την αντιπροσωπευτική δημοκρατία ή ευρύτερα την αξιακή παράδοση του Διαφωτισμού και τις ορθολογικές ερμηνείες του κόσμου.

Με άλλα λόγια, ο αθλητισμός βρίσκεται στις ρίζες των σύγχρονων αστικών κοινωνιών, και συνδιαμορφώνεται ιστορικά με αυτές, ως συστατικό μέρος της κοινωνικής δομής και οργάνωσής τους. Είναι, συνεπώς, πράγματι αδύνατο να καταλάβουμε πλήρως αυτές τις κοινωνίες χωρίς τη βαθιά γνώση και κατανόηση του αθλητικού φαινομένου. Αλλά και αντίστροφα, η κατανόηση αυτού του φαινομένου είναι αδύνατη χωρίς τη συγκρότησή του σε διακριτό αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών, αφενός ισοδύναμο με άλλα μείζονα αντικείμενα έρευνας και θεωρητικής αναζήτησης, όπως λόγου χάρι η εργασία και η επικοινωνία, και αφετέρου απαλλαγμένο από όλες τις μυθοποιήσεις και εξιδανικεύσεις στις οποίες το υποβάλλει η ίδια η αθλητική ιδεολογία, παρουσιάζοντάς το ως μια φυσική και εγγενώς θετική ανθρώπινη έξη, πέρα από την κοινωνία και τις συγκρούσεις της, δηλαδή πέρα από την ιστορία.

Κι ωστόσο, η ενσωμάτωση του αθλητισμού και γενικά των πρακτικών της σωματικής άσκησης στην οπτική των κοινωνικών επιστημών και ευρύτερα της κοινωνικής θεωρίας υπήρξε, όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και διεθνώς, μια μακρόσυρτη διαδικασία με πολλαπλά εμπόδια και αντιστάσεις. Δεν πρωτοτυπούμε επισημαίνοντας ότι η μελέτη του αθλητικού φαινομένου έχει αντισταθεί σθεναρά σε αυτή την οπτική, και ίσως στα καθ' ημάς εξακολουθεί ακόμα να ανθίσταται. Από τη μια ένα μεγάλο μέρος της σχετικής με το θέμα βιβλιογραφίας που παράγεται εντός του ίδιου του αθλητικού χώρου αδυνατεί να αποστασιοποιηθεί από μυθοποιήσεις της αθλητικής ιδεολογίας ή έστω να προβληματοποιήσει τις σωματικές αυτές πρακτικές και να μην τις θεωρεί αυτονόητες, αντικειμενικές και ουδέτερες. Και από την άλλη οι κοινωνικές επιστήμες καθυστέρησαν πολύ να αναγνωρίσουν ως άξια και έγκυρα αντικείμενα ερευνητικής ενασχόλησης τη σωματική άσκηση ή το παιχνίδι. Πρόκειται για δραστηριότητες τις οποίες, όπως επισημαίνεται και σε άλλα κείμενα του τόμου, η καρτεσιανή παράδοση απόλυτης διάκρισης σώματος και πνεύματος τοποθετούσε στο πεδίο της φύσης, και συνεπώς στην αποκλειστική αρμοδιότητα των φυσικών επιστημών, και ταξινομούσε στους αντίποδες της «ορθολογικής» δράσης. Χρειάστηκε να αμφισβητηθεί ακριβώς αυτή η παράδοση, για να αρχίσει να μεταστρέφεται αυτή η στάση από επιστημολογική άποψη.

Πράγματι, σήμερα έχει γίνει συνείδηση στη διεθνή βιβλιογραφία ότι το να τοποθετηθεί στο επίκεντρο της ιστορικής και κοινωνικής έρευνας το σώμα, το τι κάνουν οι άνθρωποι με αυτό ή πώς σκέφτονται για αυτό, υπήρξε ένα μάλλον δύσκολο εγχείρημα. Στον πυρήνα αυτής της δυσκολίας, όπως και άλλων διαβαθμίσεων των ερευνητικών ενδιαφερόντων στην ιστορία, την κοινωνιολογία και στις άλλες κοινωνικές επιστήμες, βρίσκεται η βαθιά αγκίστρωση της δυτικής νεωτερικής σκέψης στην ιεραρχική διχοτομία ανάμεσα στη «φύση» και τον «πολιτισμό», από την οποία πηγάζει σειρά διϋσμών με εξίσου ιεραρχικό περιεχόμενο. Αναφερόμενος σε τέτοιες διχοτομίες, ένας εκ των ιδρυτών της κοινωνιολογίας του αθλητισμού, ο Eric Dunning (Ντάνινγκ 1998: 23), προσδιορίζει κάποιους από αυτούς τους διϋσμούς που χαρακτηρίζουν τη μοντέρνα σκέψη, όπως είναι η προαναφερόμενη καρτεσιανή διάκριση «πνεύμα/σώμα» ή άλλες ανάλογες και αλληλοεπικαλυπτόμενες ιεραρχικές διαιρέσεις που στάθηκαν εμπόδιο στη συστηματική μελέτη του αθλητικού φαινομένου στην κοινωνιολογία, όπως «εργασία/σχολή», «σοβαρότητα/αναψυχή», «οικονομικά/μη οικονομικά φαινόμενα»: τέτοια δίπολα καθόρισαν επιστημολογικά τα ερευνητικά ενδιαφέροντα των κοινωνικών επιστημών προς όφελος του πρώτου σκέλους αυτών των διχοτομιών, και μάλιστα με τρόπο άρρητο και αυτονόητο.

Μέσα σε αυτό το διανοητικό πλαίσιο δεν εδραιώθηκε μόνο η μακρά παράδο-

ση αδιαφορίας ή καχυποψίας των κοινωνικών επιστημών απέναντι στην έρευνα του αθλητικού φαινομένου, αλλά διαμορφώθηκαν σημαντικοί περιορισμοί στη δυνατότητα κατανόησής του ακόμα και όταν εκδηλώνονταν σχετικό ερευνητικό ενδιαφέρον. Αυτή η διχοτομική-ιεραρχική πρόσληψη του κόσμου είχε αποτρέψει για καιρό τη *θεωρητικοποίηση* των πρακτικών της σωματικής άσκησης και του παιχνιδιού ως κοινωνικών και πολιτισμικών κατηγοριών, πλήρως απαλλαγμένων από ψυχολογίζουσες ερμηνείες και κάθε είδους βιολογικό ντετερμινισμό. Εξάλλου και στην περίπτωση που ο αθλητισμός οριζόταν εξαρχής ως κοινωνικό φαινόμενο, η κριτική προσέγγισή του είχε να αναμετρηθεί με τη λογική του οικονομικού αναγωγισμού, δηλαδή την τάση να προσεγγίζεται ή να εξηγείται το αθλητικό φαινόμενο ως αντανάκλαση των ευρύτερων κοινωνικών δομών, και ιδιαίτερα ως σύμπτωμα ή παράγωγο των οικονομικών φαινομένων, όπως, λόγου χάρη, η εκβιομηχάνιση. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο αναγωγής σε κάποιο γενικό πρωταρχικό αίτιο, οικονομικό ή άλλο, η κατανόηση του αθλητισμού υπονομεύεται εκ προοιμίου, ή όπως το θέτει ο Norbert Elias: «η άρρητη αποδοχή τέτοιου είδους αιτιωδών σχέσεων κλείνει τη συζήτηση πριν καν την ανοίξει» (Ελίας 1998: 173-174). Με άλλα λόγια, σε αυτά τα συμφραζόμενα, δύσκολα μπορεί να αναγνωριστεί η *σχετική αυτονομία* των ποικίλων ιστορικά μορφών και κοινωνικών πρακτικών σωματικής άσκησης ως πολιτισμικής διαδικασίας που διέπεται και από ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, χωρίς αυτή να ανάγεται εκ προοιμίου σε φαινόμενα που κάθε φορά εκλαμβάνονται ως «ανώτερα» ή «σημαντικότερα».¹ Στην περίπτωση μάλιστα των μοντέρνων σπορ, που συγκροτούνται εξαρχής ως εξειδικευμένη δραστηριότητα του διακριτού πεδίου της αναψυχής (σε αυτό θα επανέλθουμε), ο αναγωγισμός αυτός δυσχέραινε την αποτελεσματική ιστορική και κοινωνιολογική ανάλυση του φαινομένου, και συνακόλουθα την πληρέστερη κατανόηση των ίδιων των νεότερων και σύγχρονων αστικών κοινωνιών, εντός των οποίων ο αθλητισμός απέκτησε πρωτοφανή ιστορικά κοινωνική δυναμική.

Πράγματι, όταν μετά το 1970 μεταξύ των πρώτων κοινωνιολόγων που άρχισαν να στρέφονται στη μελέτη του αθλητισμού οι εκπρόσωποι της *κοινωνιολογίας του σχηματισμού* (figurational sociology), η οποία αντλεί από το έργο του N. Elias (βλ. σχετικά Ζαϊμάκης στον παρόντα τόμο), έθεταν ερωτήματα κλειδιά, όπως «τι είδους κοινωνία μπορεί να είναι εκείνη της οποίας τα μέλη απολαμβάνουν τόσο

1. Για τη σχετική αυτονομία του αθλητικού «πεδίου» ως κοινωνικού μορφώματος αλλά και ως ερευνητικού αντικειμένου, βλ. και Bourdieu 1980: 175-176. Στον αναγωγισμό, οικονομικό ή άλλο, ο N. Elias (Ελίας 1998: 174) αντιπαραθέτει τη διερεύνηση των *αλληλεξαρτήσεων* ανάμεσα σε μετασχηματισμούς των αθλητικών πρακτικών και σε ανάλογες διαδικασίες μεταλλαγών σε άλλους, ετερογενείς προς τον αθλητισμό τομείς, οι οποίες λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο γενικότερων μετασχηματισμών.

πολύ τη συγκίνηση και τις εντάσεις που προκαλούν σωματικές αναμετρήσεις επιδεξιότητας και δύναμης με το όνομα “σπορ”» ή γιατί ο αθλητισμός αναπτύχθηκε τόσο ώστε να γίνει κεντρικό στοιχείο στον σύγχρονο πολιτισμό (Jarvie και Maguire 1994: 137), ουσιαστικά ανακάλυπταν ένα νέο ερευνητικό αντικείμενο. Το ενδιαφέρον για τις πρακτικές της σωματικής κουλτούρας ως συστηματική και όχι περιστασιακή ερευνητική ενασχόληση παρέμενε πολύ περιορισμένο στους κόλπους των κοινωνικών επιστημών, με εξαίρεση την πολιτισμική ανθρωπολογία. Μόλις τότε, και κυρίως τη δεκαετία του 1980, άρχισε να αναστρέφεται – στη δυτική περίπτωση κατ’ αρχάς– η ως τότε ισχυρή τάση να μην θεωρούνται οι αθλητικές πρακτικές αρκετά σημαντικό φαινόμενο για να μελετηθεί *αφ’ εαυτού του*, κι ακόμα λιγότερο για να μελετηθεί ως παράδειγμα για την κατανόηση της κοινωνικής και πολιτισμικής μεταβολής.²

Αλλά και στο βαθμό που το παρόν και το παρελθόν των πρακτικών σωματικής άσκησης και παιχνιδιού προσέλκυαν πιο συστηματικά το ακαδημαϊκό ενδιαφέρον, κυρίως στις σπουδές της φυσικής αγωγής και του αθλητισμού, το επιστημονικό παράδειγμα που επικρατούσε κάθε άλλο παρά επέτρεπε την κατανόηση του νεότερου και σύγχρονου αθλητισμού και γενικότερα την ιστορικοποίησή του. Το κυρίαρχο αφήγημα ήταν αυτό που ο Γάλλος ιστορικός Roger Chartier έχει πολύ εύστοχα επισημάνει ως η διπλή οπτική της «*διαχρονικότητας*» και της «*οικουμενικότητας*» του «σπορ». Προλογίζοντας το 1994 τη γαλλική έκδοση του καινοτόμου (για τα ως τότε βιβλιογραφικά δεδομένα στο θέμα μας) βιβλίου των N. Elias και E. Dunning, *Quest for Excitement: Sport and Leisure in the Civilizing Process* (1986) (Ελίας και Ντάνινγκ 1998), ο R. Chartier εκθέτει τρεις χαρακτηριστικές εκδοχές αυτής της πολύ προβληματικής οπτικής: α) την τάση να τοποθετούνται τα μοντέρνα σπορ σε μια μακρά γενεαλογία ανάλογων πρακτικών, και συνεπώς να αναζητούνται στο παρελθόν οι λιγότερο ή περισσότερο *άμεσοι* «πρόγονοι» των σημερινών σπορ, β) την υπόθεση ότι όλες οι κοινωνίες, ακριβώς όπως και η δική μας, είχαν τη συνήθεια να αφιερώνουν τον «ελεύθερο χρόνο» τους σε «σπορτίφ» δραστηριότητες, και γ) την τάση οι δραστηριότητες αυτές να θεωρούνται συγκρίσιμες σε διαφορετικούς πολιτισμούς και περιόδους, ως αποτέλεσμα οικουμενικών και διαχρονικών ψυχικών προδιαθέσεων ενός εξίσου διαχρονικού *homo ludens* (παιγνιώδους ανθρώπου),³ «ο

2. Για μια περιεκτική επισκόπηση στην ελληνική βιβλιογραφία των επιστημολογικών και κοινωνικών διεργασιών που ανέστρεψαν αυτή την τάση στις κοινωνικές επιστήμες διεθνώς, και ιδιαίτερα στην κοινωνιολογία και την ιστορία, καθώς και των πρώτων σημαντικών συμβολών στη μελέτη των πολιτισμικών πρακτικών του παιχνιδιού και της άθλησης ως αυτόνομων αντικειμένων, βλ. Κουλούρη 1997: 17-24.

3. Η έκφραση παραπέμπει στο γνωστό βιβλίο του Johan Huizinga, *Homo Ludens. A Study of the Play Element in Culture*, Λονδίνο: Routledge and Kegan Paul, 1949, το οποίο εκδόθηκε

οποίος, άπαξ και εκπληρώνει τα αναγκαία καθήκοντα για την επιβίωση του είδους και του κάθε ατόμου, χρειάζεται παιχνίδι και διασκέδαση» (Chartier 1994: 13).

Αν και με διαφορετικούς τρόπους ή σε διαφορετικό βαθμό, αυτή η οπτική της διαχρονικότητας και οικουμενικότητας του σπορ εμφορείται από *αναχρονισμό* και *εθνοκεντρισμό*, εν προκειμένω *δυτικοκεντρισμό*, στο βαθμό που προβάλλει σε διαφορετικές εποχές και πολιτισμούς χαρακτηριστικά και αξίες που διακρίνουν τις σύγχρονες, και δυτικοευρωπαϊκές στις ρίζες τους, πρακτικές αγωνιστικής αναμέτρησης. Τέτοια αφηγήματα τείνουν εντέλει να αφαιρούν τον ιστορικό χρόνο από τις πρακτικές αυτές, και ενδέχεται, άδηλα συνήθως, να τις ανάγουν σε σταθερές και αναλλοίωτες ανάγκες και έξεις κάποιας ανθρώπινης «ουσίας», δηλαδή να τις *φυσικοποιούν* και να τις *υποστασιοποιούν*. Αξίζει να σημειωθεί εδώ πως αναλογίες με αυτή την ουσιοκρατική στάση μπορούμε να διακρίνουμε, μέσα σε διαφορετικά βέβαια ιδεολογικά συμφραζόμενα, σε αφηγήματα που ήδη από τον 19ο αιώνα κατασκευάζουν συνέχειες των σωματικών/αγωνιστικών έξεων ως αυτονόητη έκφραση κάποιου σταθερού και αναλλοίωτου, όχι πλέον οικουμενικού/ανθρώπινου, αλλά *εθνικού* «χαρακτήρα» – σε επιμέρους εθνικά/εθνικιστικά αφηγήματα της αθλητικής ιστορίας δηλαδή. Σε αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο εγγράφεται και το ελληνικό αφήγημα της «συνέχειας της σωματικής άσκησης των Ελλήνων από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα», το οποίο αποτελεί ουσιαστικά υποαφήγημα του ευρύτερου σχήματος της τρισεχιαιτούς συνέχειας του «ελληνισμού» και υπηρετεί τις ανάγκες της εθνικής ιδεολογίας και ταυτότητας, ενισχύοντας, διά της αναφοράς στη σωματική αγωγή, δυο ιδεολογικές σταθερές του ελληνικού εθνικισμού: τη λατρεία της αρχαιοελληνικής (αθλητικής) κληρονομιάς και την πολιτισμική-ψυχική συνέχεια και ενότητα του έθνους (βλ. ιδιαίτερα Κουλούρη 1997: 24-28, Κουλούρι 2011 και Κουλούρη στον παρόντα τόμο).

Η ενσωμάτωση του αθλητισμού στην οπτική των κοινωνικών επιστημών,

πρώτη φορά στα ολλανδικά το 1938 (ελλ. έκδ.: *Ο άνθρωπος και το παιχνίδι*, μφρ. Σ. Ροζάνης, Γ. Λυκιαρδόπουλος, Αθήνα: Γνώση, 1989). Ανεξάρτητα από τις ποικίλες κριτικές που έχει δεχθεί το εγχείρημα του Huizinga, το έργο του υπήρξε αναμφίβολα μια πρώτη ρηζικέλευθη απόπειρα να τεθεί το παιχνίδι στο επίκεντρο του τρόπου που στοχαζόμαστε την κοινωνία και τον πολιτισμό, κι ακόμα περισσότερο να προσεγγισθεί συνολικά ο πολιτισμός ως παιχνίδι: κατά τον συγγραφέα, ένας βαθύτερος πυρήνας πρακτικών του παιχνιδιού μπορεί να ανιχνευθεί σε μια σειρά λειτουργίες φαινομενικά «ορθολογικές» (κατά την κυρίαρχη αντίληψη) και άσχετες με το παιχνίδι, όπως ο νόμος, η φιλοσοφία ή ο πόλεμος. Παρότι ο ίδιος ο συγγραφέας απορρίπτει την ψυχολογίζουσα ή βιολογίζουσα ερμηνεία, η παραδοχή για την ύπαρξη ενός διαχρονικού και οικουμενικού *homo ludens* ή η απόπειρα να προσδιοριστούν κάποια σταθερά και αμετάβλητα χαρακτηριστικά του παιχνιδιού (π.χ. ελευθερία, φαντασία, ανυστεροβουλία, ένταση), που μάλιστα επενδύονται με όλες τις θετικές έξεις και αξίες, μοιάζει σήμερα ιδιαίτερα προβληματική.

τόσο διεθνώς όσο και στην Ελλάδα, προϋπέθετε την κριτική και την αποδόμηση των παραπάνω, παλαιότερων ή σύγχρονων, γενικευτικών, αναχρονιστικών και συχνά ουσιοκρατικών και α-ιστορικών αφηγημάτων. Ωστόσο, παρά την κριτική, οι αφηγήσεις που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο εγγράφονται στο σχήμα της «διαχρονικότητας» και «οικουμενικότητας» των σπορ εξακολουθούν, στην Ελλάδα όπως και αλλού, να αναπαράγονται στο επιστημονικό στερέωμα ή, ιδιαίτερα, σε εκλαϊκευμένες εκδοχές μιας δημόσιας ιστορίας του αθλητισμού που παράγεται και διακινείται στους κόλπους των ΜΜΕ ή στους ίδιους τους ποικίλους αθλητικούς κόσμους. Στο βαθμό που οι αφηγήσεις αυτές τείνουν να φυσικοποιούν και να υποστασιοποιούν τον αθλητισμό υπονομεύοντας την πρόσληψή του ως συστατικού στοιχείου του κοινωνικού γίνεσθαι, απομακρύνονται από την οπτική των κοινωνικών επιστημών. Μπορεί να διασταυρώνονται όμως με την αθλητική ιδεολογία και τις μυθοποιήσεις της. Μια αναφορά στη μυθοποιητική λειτουργία της αθλητικής ιδεολογίας δεν θα μπορούσε να απουσιάζει από τη συζήτησή μας για τις δυσχέρειες αναγνώρισης του αθλητισμού ως άξιου αντικειμένου έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες.

Πράγματι, είναι κατεξοχήν στους κόλπους της αθλητικής ιδεολογίας που ο αθλητισμός φυσικοποιείται και εξιδανικεύεται, συνδεδεμένος σταθερά με κάποια εγγενή θετική «ουσία» του αθλούμενου ανθρώπου, είτε αυτή αποδίδεται σε κάποιο σταθερό αγωνιστικό-μαχητικό ένστικτο είτε στην «έμφυτη» τάση του έλλογου ανθρώπου για εξέλιξη, πρόοδο και ελευθερία. Σε αυτό το ουσιοκρατικό και μυθοποιητικό πλαίσιο, μια σειρά στερεότυπα, με κορυφαία ίσως εκείνα της «καθαρότητας» και της «ουδετερότητας» του αθλητισμού, διαμορφώνουν και διαχέουν την πρόσληψή του ως οντότητας α-ιστορικής, που μπορεί να είναι νοητή ως κάτι πέρα και πάνω από το κοινωνικό, το οικονομικό και το πολιτικό.

Στα συμπραζόμενα της αθλητικής ιδεολογίας κατασκευάζεται με ποικίλους τρόπους η «καθαρότητα» του αθλητισμού. Προβάλλει ως μια πρωταρχική, προ-κοινωνική, εγγενώς θετική ανθρώπινη κατάσταση και ουσία, που ενδύεται τις «αιώνιες» ανθρώπινες/ανθρωπιστικές αξίες της προόδου, της ευγενούς άμιλλας, της ανιδιοτέλειας, της αλληλεγγύης, της ειρήνης, της ελευθερίας, της ισότητας, οι οποίες επίσης αποϊστορικοποιούνται και προβάλλονται, πού αλλού, στην αρχετυπική συμβολική εικόνα της κλασικής αρχαιότητας, εκεί που όχι μόνο ο σύγχρονος αθλητισμός αλλά γενικά ο δυτικός νεωτερικός πολιτισμός αναζητά πρωτίστως τους ιδρυτικούς μύθους του. Μέρος αυτών των μύθων και ο ίδιος, μια νεωτερική ουτοπία θα λέγαμε, μια *αντικοινωνία* σύμφωνα με τον όρο που χρησιμοποιεί ο Georges Vigarello,⁴ ο αθλητισμός μπορεί (και οφείλει),

4. Προσεγγίζοντας την αθλητική ιδεολογία όχι μόνο ως τον μυθοποιητικό τρόπο με τον

για το καλό της κοινωνίας, να παραμείνει «ουδέτερος» για να διαφυλάξει αυτές τις «αιώνιες» αξίες· να σταθεί ανέγγιχτος από τα κοινωνικά προβλήματα, τα ποικίλα αγοραία συμφέροντα, τις κοινωνικές αντιπαλότητες και συγκρούσεις, από την πολιτική. Αν «προσβάλλεται» από αυτά –λόγου χάρη από τη βία, τη βιομηχανία του ντόπινγκ, από τη διαφθορά ή την πολιτική συναλλαγή– τούτο δεν δηλώνει παρά μια «παρά φύσιν» εκτροπή, μια «παρέκκλιση» από τον φανταστικό κανόνα της βαθύτερης ουσίας του «υγιούς» αθλητισμού και του «γνήσιου» αθλητικού πνεύματος.

Στα συμφραζόμενα αυτού του ιδεολογικού λόγου περί μιας «υγιούς» «φύσης» του αθλητισμού και των «παρά φύσιν» «εκτροπών» της, έχει εκ των προτέρων υπονομευθεί η δυνατότητα οι εκάστοτε θεωρούμενες ως προβληματικές όψεις του αθλητικού θεσμού και της βιομηχανίας του αθλητικού θεάματος να κατανοηθούν για αυτό που είναι, δηλαδή ως *δομικά χαρακτηριστικά του σύγχρονου αθλητισμού*. Έχει συσκοτισθεί η ίδια η αντίληψη του αθλητισμού ως κοινωνικού φαινομένου και των ποικίλων συμπεριόντων, συγκρούσεων και σχέσεων εξουσίας που το συγκροτούν, και έχει επαναβεβαιωθεί στο ακέραιο ο αθλητικός μύθος.

Η μυθοποιητική λειτουργία του ιδεολογικού λόγου που παράγουν οι αθλητικοί θεσμοί και οι αθλητικοί κόσμοι έχει γίνει αντικείμενο συστηματικής ανάλυσης και αποδόμησης με ποικίλους τρόπους στη διεθνή βιβλιογραφία (βλ. ενδεικτικά Baillet και Brohm 1995, Brohm 1981, Giulianotti 2005, Hargreaves 1982 και Vigarello 2004). Η αποδόμηση αυτή άλλωστε συνιστά ακόμα βασική προϋπόθεση για να ενσωματωθεί ο αθλητισμός στην οπτική των κοινωνικών επιστημών. Πόσο μάλλον που στην Ελλάδα, όπως και αλλού, ιστορικά αφηγήματα ή κοινωνικές αναλύσεις του αθλητικού φαινομένου, ακόμα και με πρόδηλο επιστημονικό χαρακτήρα, δεν μένουν πάντα εντελώς αδιαπέραστα από τη μυθοποιητική λειτουργία της αθλητικής ιδεολογίας, του τρόπου δηλαδή που ο ίδιος ο αθλητικός κόσμος παρουσιάζει τον εαυτό του. Οι μυθοποιητικές και ουσιοκρατικές προσλή-

οποίο οι ποικίλοι αθλητικοί κόσμοι παρουσιάζουν τον εαυτό τους, αλλά και ως προνομακό πεδίο όπου γενικά η κοινωνία αναζητά το υπερβατικό ιδανικό της πρόσωπο στο σύγχρονο περιβάλλον της εκκοσμίκευσης και της απομάγευσης, ο Γάλλος ιστορικός σημειώνει: «Αλλά ο αθλητισμός προβάλλει επίσης έναν κόσμο αφηγήσεων και μύθων που διηγείται η κοινωνία τον εαυτό της: ένα χώρο ηρωοποίησης που την επιβεβαιώνει ως προς τις αξίες και τις επιλογές της. Ο Πιερ ντε Κουμπερτέν προαισθάνθηκε, σχεδόν ακούσια άλλωστε, αυτό το πιθανό φανταστικό διακύβευμα: “ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του σύγχρονου αθλητισμού είναι το ότι πρόκειται για μια θρησκεία”· η αναζήτηση μιας ηθικής και μιας υπερβατικότητας, σε μια κοινωνία κοσμική που φοβήθηκε ξαφνικά μήπως της λείψουν. Όχι βέβαια ότι ο αθλητισμός είναι θρησκεία, όμως το ατέρμονο παιχνίδι με τους μύθους τον αναδεικνύει ως μια αντι-κοινωνία όπου φιλοδοξούν να εφαρμόζονται, απείρως καλύτερα από οπουδήποτε αλλού, τα πιο πολύτιμα ιδανικά μας» (Vigarello 2004: 10).

ψεις του αθλητισμού αρκούνται στην εμπειρία του φαινομένου και στα πιο προφανή του χαρακτηριστικά ή, ενδεχομένως, και σε κάποια γενική κοινωνιολογική γνώση. Τούτο ωστόσο περιορίζει δραστικά τη δυνατότητα κριτικής ανάλυσης του αθλητισμού, ακόμα και όταν αυτός αναγνωρίζεται ως νόμιμο αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών.

Ο αθλητισμός όπως τον γνωρίζουμε σήμερα: Μια νεωτερική επινόηση

Η γοργά αναπτυσσόμενη σήμερα διεθνώς σχετική με τον αθλητισμό βιβλιογραφία στις κοινωνικές επιστήμες προσεγγίζει τη σωματική άσκηση και τις αγωνιστικές αναμετρήσεις, όπως γενικότερα το σώμα και κάθε είδους πρακτικές γύρω από αυτό, ως κοινωνικές και πολιτισμικές κατηγορίες που διαθέτουν *ιστορικότητα*. Σε αυτό το πλαίσιο, η σύγχρονη έρευνα έχει δείξει ότι ο αθλητισμός όπως τον γνωρίζουμε και τον εννοούμε σήμερα δεν συνιστά απλώς μια ορισμένη ιστορική εκδοχή κάποιου διαχρονικού *homo ludens*, η φύση του οποίου άλλωστε είναι αδύνατον να αποκωδικοποιηθεί, ούτε προήλθε από την ευθύγραμμη εξέλιξη παλαιότερων μορφών σωματικής άσκησης και παιχνιδιού, αλλά συνιστά επινόηση της νεωτερικότητας, που προϋποθέτει τον ριζικό μετασχηματισμό αυτών των προγενέστερων μορφών, από δομική, λειτουργική και αξιακή άποψη. Η συστηματική συζήτηση όλων των ζητημάτων που συνθέτουν αυτή τη διαπίστωση στη διεθνή βιβλιογραφία ή η ανασυγκρότηση βασικών ερευνητικών δεδομένων και προσεγγίσεων υπερβαίνουν κατά πολύ τους στόχους αυτής της εισαγωγής. Εδώ θα περιοριστούμε σε μια συνοπτική αναφορά, με στόχο να αναδειχθεί ακριβώς η ιστορικότητα του σύγχρονου αθλητισμού, ο οποίος και απασχολεί τον παρόντα συλλογικό τόμο.

Πράγματι, σε αντίθεση προς το αφήγημα της «οικουμενικότητας» και «διαχρονικότητας» του «σπορ», οι πρακτικές που εννοούμε σήμερα με τον, όχι τυχαία, διεθνώς οικειοποιημένο αγγλικό όρο *sports* (στον πληθυντικό) –όρος που η ρίζα του έχει εντοπιστεί στη γαλλική λέξη *desport* του 13ου αιώνα και στην αγγλική *disporter* του 14ου αιώνα, αλλά στη Βρετανία απέκτησε τη σύγχρονη σημασία του μόλις τον 18ο αιώνα (Ulmann 1977: 324-325)–, συνιστούν αναμφίβολα κατεξοχήν νέο και νεωτερικό φαινόμενο. Είναι τα ομαδικά αγωνιστικά παιχνίδια χωρίς εμφανή σκοπιμότητα άλλη από την ψυχαγωγία, αλλά με υψηλό βαθμό κανονικοποίησης, η οποία αντικειμενοποιεί τους όρους του παιχνιδιού και περιορίζει δραστικά (σε σχέση προς το παρελθόν) την ανεκτή άμεση βία στο ίδιο το παιχνίδι, ενώ συγχρόνως επιδιώκει να διατηρήσει την απόλαυση της διέγερσης του παιχνιδιού μέσα από μια αυστηρά εντοπισμένη και αυτοελεγχόμενη απελευθέρωση των αισθημάτων – αυτό

που ο Elias έχει αποκαλέσει χαρακτηριστικά *controlled decontrolling of emotions*. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα αξεδιάλυτο σύνολο από τεχνικές του σώματος, κοινωνικές πρακτικές και, κυρίως, πολιτισμικές *νοηματοδοτήσεις* αυτών των πρακτικών, το οποίο διαμορφώθηκε πρωτογενώς κάτω από τις ιδιαίτερες συνθήκες της βρετανικής κοινωνίας του 18ου και 19ου αιώνα και προσφέροντας μια νέα δομή σωματικής άσκησης και παιχνιδιού, η οποία εξέφρασε νέες ανάγκες στο πλαίσιο των αναδύομενων βιομηχανικών κοινωνιών, γρήγορα αναπτύχθηκε και εκτός Βρετανίας, στον υπόλοιπο κόσμο. Πολλοί ερευνητές εστιάζουν στην άμεση διάδοση των βρετανικών σπορ «διαμέσου της μετανάστευσης, της πολιτισμικής επίδρασης και γοήτρου που ασκούσε η μεγάλη αυτή αποικιοκρατική δύναμη, και βέβαια, μέσα από την ίδια την αποικιοκρατία και τον ιμπεριαλισμό» (Messner και Sabo 1990: xx. Βλ. και Guttman 1994 και Mangan 1998).

Είναι άλλωστε ευρύτερα γνωστός ο κεντρικός ρόλος που έπαιζαν στην ιδιαίτερα σύνθετη διαδικασία διαμόρφωσης των σπορ τα βρετανικά *public schools*, τα ιδιωτικά κατ' ουσίαν σχολεία και οικοτροφεία όπου φοιτούσαν οι αρσενικοί γόνοι των παλαιών και των νέων (αστικών) ελίτ, προορισμένοι να κάνουν καριέρες στις επιχειρήσεις, στην πολιτική, στα στρατιωτικά αξιώματα ή στα υψηλά κλιμάκια της διοίκησης στις αποικίες. Στα *public schools*, η επιβολή των σπορ, που εκεί κυρίως αποκτούν τα χαρακτηριστικά που προαναφέραμε, προσέφερε έναν αποτελεσματικό μηχανισμό ελέγχου της «ατίθας» αρσενικής νεανικής «φύσης» μέσα από την έλλογη πειθάρχηση των ορμών. Συγχρόνως όπλιζε τους γόνους των ελίτ με βασικές αρετές και δεξιότητες για τους ηγετικούς ρόλους που έμελλε να διαδραματίσουν, όπως φυσική και διανοητική δύναμη και επιδεξιότητα, νομιμοφροσύνη στην αρχή της ομαδικότητας και συνεργασίας αλλά και πειθαρχία στους απρόσωπους κανόνες του παιχνιδιού, διαποτίζοντας ταυτόχρονα την κοινωνικότητά τους με τις φιλελεύθερες ατομικιστικές αξίες των ίσων ευκαιριών και του *fair play*, αλλά και με το σημαντικό για τις αστικές επιχειρηματικές ελίτ ιδεώδες της «ανιδιοτέλειας», καθώς αξία αποδίδεται στον αγώνα και όχι στη νίκη (βλ. ενδεικτικά Bourdieu 1980: 176-179, Mangan 1981, Messner και Sabo 1990: xx). Αν στα βρετανικά *public schools* μέσα από τον αγωνιστικό αθλητισμό οι μελλοντικοί «κληρονόμοι» μάθαιναν «πώς να είναι άντρες» στο πλαίσιο της κοινωνικής τους τάξης, στην υπόλοιπη Ευρώπη των εθνικών κρατών και των εντονότερων δημοκρατικών διεργασιών (μετά τη Γαλλική Επανάσταση), η εισαγωγή στο σχολείο των νεωτερικών συστημάτων γυμναστικής έπαιξε ανάλογο κομβικό ρόλο, αν και με διαφορετικό αξιακό πρόσημο, στην πειθάρχηση και τον έλεγχο της νεότητας, στην ανάπτυξη του αισθήματος του συνανήκειν στην κοινότητα και στην εκμάθηση της, τον 19ο αιώνα ακόμα αρσενικής, νέας ιδιότητας του πολίτη-στρατιώτη.

Κατεξοχήν νεωτερικά φαινόμενα, λοιπόν, όχι μόνο ο αγωνιστικός αθλητισμός, αλλά και όλη η πανσπερμία σωματικών πρακτικών εκγύμνασης που αποδίδουμε με τον όρο φυσική αγωγή (éducation physique) –όρος που επίσης εμφανίζεται τον 18ο αιώνα, στην ηπειρωτική Ευρώπη αυτή τη φορά (Rauch 1983: 14)– συνιστούν κοινωνικές και πολιτισμικές πρακτικές που διαφέρουν ριζικά από τη σχετικά ενιαία σωματική κουλτούρα των παραδοσιακών προβιομηχανικών κοινωνιών, λόγου χάρη του Μεσαίωνα ή της αρχαιότητας, και συνδέονται ιστορικά με την άνοδο του κοινοβουλευτικού έθνους, την ανάπτυξη της αστικής τάξης και των φιλελεύθερων αξιών του «ατομικού επιτεύγματος» και των «ίσων ευκαιριών», με την άνοδο του αστικού και βιομηχανικού κόσμου γενικά, και την κουλτούρα της αστικότητας ειδικότερα, τη διαμόρφωση των εθνικών κρατών και την επέκταση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και της μαζικής κουλτούρας.

Πρόκειται συνολικά για εξειδικευμένες δραστηριότητες του διακριτού κοινωνικού χρόνου της αναψυχής (leisure) –φαινόμενο άγνωστο στις προβιομηχανικές κοινωνίες, όπου η διάκριση «εργάζομαι» και «περνάω το χρόνο μου» δεν υφίσταται με τον τρόπο που την εννοούμε και τη βιώνουμε σήμερα–, οι οποίες, αντίθετα με τις προνεωτερικές πρακτικές σωματικής άσκησης και αναμέτρησης, διακρίνονται από ισχυρή κανονικοποίηση, τυποποίηση (περίπλοκο και αυστηρό σύστημα ενιαίων κανόνων) καθώς και γραφειοκρατικοποίηση. Στο πλαίσιο της τελευταίας, στη βάση της διαβαθμισμένης κλίμακας των θεσμών που διέπουν τη σύγχρονη οργανωμένη άθληση, το γυμναστικό και αθλητικό σωματείο, ως χαρακτηριστική μορφή των εθελοντικών συσσωματώσεων που εκφράζουν τις φιλελεύθερες αξίες και την κουλτούρα της αστικής τάξης, αποτελεί καθαρά νεωτερικό θεσμό, που δεν υπήρχε στις προνεωτερικές μορφές άθλησης (στην ελληνική βιβλιογραφία, βλ. σχετικά Κουλούρη 1997). Τέλος, σε αντίθεση με τα παραδοσιακά παιχνίδια, τα λαϊκά ή της αριστοκρατίας, τα οποία άλλωστε δεν διακρίνονταν ριζικά από τον πόλεμο, τις θρησκευτικές τελετουργίες και εορτολόγιο ή την οικονομική δραστηριότητα, ο νεωτερικός αθλητισμός προϋποθέτει την ανάπτυξη ενός αυτόνομου και αφ' εαυτού αξιοδοτημένου γούστου της αναμέτρησης, την ίδια στιγμή που στο πλαίσιο της νέας εργαλειακής πρόσληψης του «σώματος-μηχανή» ύψιστος στόχος της αγωνιστικής δραστηριότητας καθίσταται για πρώτη φορά ιστορικά η επίδοση και η μέτρησή της: το «ρεκόρ». «Από τη θρησκευτική τελετουργία στο ρεκόρ» επιγράφεται χαρακτηριστικά μια από τις πρώτες κλασικές μελέτες που εξετάζουν τη διαμόρφωση του σύγχρονου αθλητισμού (Guttman 1978). Στο πλαίσιο διαμόρφωσης του βιομηχανικού πολιτισμού, όλες αυτές οι νέες πρακτικές και θεσμοί σηματοδοτούν εξάλλου

την ανάπτυξη μιας νέας πρόσληψης του σώματος και της κοινωνικής του σημασίας, ή, στο φουκωικό ιδίωμα, νέων «καθεστώτων αλήθειας» και μιας νέας γνώσης-εξουσίας για το σώμα και το υποκείμενο. Εν συνόλω, λοιπόν, οι δραστηριότητες που συναποτελούν το φαινόμενο του νεωτερικού αθλητισμού διαθέτουν εντελώς ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τα οποία διαμορφώθηκαν μέσα από μια διαδικασία τομής μάλλον παρά ομαλής συνέχειας με τις προνεωτερικές πρακτικές σωματικής άσκησης και παιχνιδιού.

Διαφορετικές όψεις της σύνθετης διαδικασίας μετασχηματισμού των παλαιότερων σωματικών πρακτικών και διαμόρφωσης των σύγχρονων αθλητικών πρακτικών, θεσμών και θεάματος, καθώς και της μετεξέλιξης όλων αυτών στο σύγχρονο περιβάλλον της εμπορευματοποίησης και της επαγγελματοποίησης του αθλητισμού και του πρωταθλητισμού, εξετάζονται από ένα πλήθος μελετών: ιστορικών, κοινωνιολογικών, ανθρωπολογικών κ.ά., συνθετικών ή πιο εξειδικευμένων, εστιασμένων σε επιμέρους εθνικές περιπτώσεις ή προσανατολισμένων σε ευρύτερα πολιτισμικά συμφραζόμενα, και βέβαια μέσα από διαφορετικές θεωρητικές αφητηρίες, προσεγγίσεις και παραδείγματα. Η πλούσια αυτή παραγωγή στο χώρο των κοινωνικών επιστημών έχει επιπλέον συζητήσει σε ευρύτερα συμφραζόμενα μετασχηματισμών όσα πολύ σχηματικά θέσαμε εδώ για την ιστορικότητα του «σπορ» και της φυσικής αγωγής και τη συνάφειά τους με τη νεωτερικότητα. Ήδη στο πλαίσιο των πρώτων ερμηνευτικών σχημάτων που προτάθηκαν για την ανάπτυξη του μοντέρνου αθλητισμού ανιχνεύονταν οι *δομικές αναλογίες* του είτε με τον βιομηχανικό καπιταλισμό (Brohm 1972 και Brohm 1992) είτε με τον κοινοβουλευτισμό και τους μετασχηματισμούς που η άνοδος του προϋποθέτει (όπως την «ειρήνευση» του κοινωνικού πεδίου, τη μονοπώληση της νόμιμης χρήσης της βίας από το ισχυρό συγκεντρωτικό κράτος των νεότερων χρόνων και την ανάπτυξη μιας νέας «οικονομίας των συναισθημάτων» που βασίζεται στην ικανότητα του υποκειμένου να εσωτερικεύει τις εντάσεις) (Ελίας και Ντάνινγκ 1998). Σήμερα η σχετική συζήτηση έχει προχωρήσει και εμπλουτιστεί σημαντικά, αναδεικνύοντας ότι ο μετασχηματισμός των παραδοσιακών παιχνιδιών σε «σπορ» συντελείται παράλληλα και αλληλεπιδρά με μετασχηματισμούς σε ποικίλα άλλα πεδία πέρα από εκείνο της σωματικής κουλτούρας, όπως λόγου χάρη (ανάλογα με την οπτική και την εστίαση κάθε προσέγγισης) αυτά της οικονομίας, των ταξικών σχέσεων, του κράτους ή ευρύτερα της φύσης της εξουσίας, της δομής της προσωπικότητας ή της υποκειμενικότητας, της σεξουαλικότητας, της οικογένειας, της ανδρικής κυριαρχίας ή των έμφυλων σχέσεων και αντιλήψεων. Αλλά η ανασυγκρότηση αυτής της συζήτησης ξεφεύγει από το πλαίσιο της παρούσας εισαγωγής.